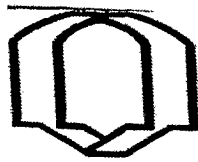

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه شاهرود

مجتمع علوم انسانی
دانشکده زبان و ادبیات

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
زبان و ادبیات فارسی

جامعه شناسی ادبی شعر عصر صفوی

استاد راهنما:

دکتر سید محمود الهام بخش

استاد مشاور:

دکتر مسعود حاجی زاده میمندی

پژوهش و نگارش:

صدیقه نصری

زمستان ۱۳۸۴

۱۳۸۶ / ۱۲ / ۱

کتابخانه و اسناد مرکز علمی-پژوهشی
سینما و تئاتر

۱ ۴۵۴۱

تقدیم به:

آقای شهاب رضوی

با تشکر و قدردانی از استاد راهنما جناب آقای دکتر سید محمود الهام بخش و استاد مشاور آقای دکتر مسعود حاجی زاده میمندی که مسؤلیت راهنمایی و مشاوره این پایان نامه را پذیرفتند.

لازم می دانم سپاس و احترام ویژه خود را به آقای شهاب رضوی که راهنما و مشوق اصلی من، در نگارش این پایان نامه بوده اند تقدیم نمایم.

نیز از خانواده عزیزم که با تشویق و ترغیب خود مرا در به پایان رسانیدن این تحقیق یاری دادند، سپاسگزاری می کنم.

باسمه تعالی

مدیریت تحصیلات تکمیلی

صور تجلسه دفاعیه پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

جلسه دفاعیه پایان نامه تحصیلی خانم صدیقه نصری

دانشجوی کارشناسی ارشد مجتمع علوم انسانی دانشگاه یزد، در رشته / گرایش زبان و ادبیات فارسی

تحت عنوان: جامعه شناسی ادبی عصر صفوی

در تاریخ ۱۳۸۴/۱۲/۷

و تعداد واحد: ۴

امضاء

نام و نام خانوادگی: با حضور اعضای هیات داوران متشکل از:

دکتر سیدمحمود الهام بخش

۱- استاد راهنما

دکتر مسعود حاجی زاده میمند

۲- استاد مشاور

دکتر یدالله جلالی

۳- داور داخل گروه

دکتر محمدصادق بصیری

۴- داور خارج از گروه

تشکیل گردید و پس از ارزیابی پایان نامه توسط هیات داوران، با درجه بسیار خوب و نمره:

مورد تصویب قرار گرفت.

به عدد ۱۷/۱۵ به حروف هجده و نیم

نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه (ناظر)

نام و نام خانوادگی: دکتر کرامت الله زیاری

امضاء:

فهرست مطالب

فصل اول

مبای‌ی تحقیق

- ۱- تعریف موضوع ۲
- ۲- پیشینه تحقیق ۲
- ۳- اهداف طرح ۳
- ۴- اهمیت و ضرورت تحقیق ۴
- ۵- کاربرد نتایج تحقیق ۴
- ۶- سؤال‌های پژوهشی ۵
- ۷- روش تحقیق ۵

فصل دوم

- نقد و اجتماع ۷

فصل سوم

جامعه عصر صفوی و شعر آن دوره

- درآمد ۲۱
- ۱- وضعیت معاش شاعران در ایران و هند ۲۲
- ۲- مساجد، مدارس، قهوه‌خانه‌ها ۲۹
- الف: تکیه ۲۹
- ب: مدارس ۳۰

- ج: مساجد ۳۰
- د: قهوه خانه‌ها ۳۱
- ۳- بدگویان ۳۶

فصل چهارم

صائب تبریزی

- ۱- شکل‌گیری هویت مستقل اثر ادبی ۴۲
- ۲- تناقض در غزل‌های صائب ۴۵
- ۳- تناقض و چند آوایی در غزل صائب ۴۵
- الف: چند آوایی در غزل‌های مولوی ۵۲
- ب: چند آوایی در غزل‌های حافظ ۵۵
- ج: چند آوایی و کلیت در غزل صائب ۵۸
- ۴- عشق، آرامش و تولد مجدد ۵۹
- ۱- تولد مجدد و سوژه A ۶۰
- الف: عزلت و ولادت مجدد ۶۶
- ب: هجر و وصل ۶۷
- ۲- تولد مجدد و سوژه B ۷۰
- ۳- تولد مجدد و سوژه C ۷۲

فصل پنجم

بیدل دهلوی

- ۱- جریان‌های فکری حاکم بر غزل بیدل ۷۸

- الف: هستی و نیستی ۷۹.....
- ب: زمان و پیری ۸۰.....
- ۲- دسته بندی واژگانی ۸۱.....
- ۳- فضا سازی واژگانی
- الف: حوزه واژگانی ۸۲.....
- ب: حوزه معناشناختی ۱۵۳.....
- ج: غزل بیدل و غزل های معاصر او ۱۷۵.....
- د: خواننده هندی و غزل بیدل ۱۹۹.....
- ه: دریافت های متفاوت خوانندگان ۲۰۳.....
- الف: غزل « دوآوا » ۲۰۴.....
- ب: مکالمه باوری در خوانش غزل ۲۰۵.....
- ز: نیستی و زندگی معمولی ۲۱۰.....

فصل ششم

تفاوت برداشت از «معشوق آرمانی» در شعر و اندیشه ایرانی

- ۱- تفاوت برداشت در غزل صائب و بیدل ۲۱۶.....
- ۲- تفاوت برداشت در شعر و ذهنیت خوانندگان معاصر ۲۲۲.....
- ۳- معشوق آرمانی و ابر - انسان ۲۲۵.....
- فهرست منابع ۲۲۶.....

فهرست نمودارها*

فصل چهارم

- نمودار (۱): نحوه شکل گیری هویت مستقل اثر ۴۳
- نمودار (۲): تناقضات غزل صائب ۴۵
- نمودار (۳): چند آوایی در غزل صائب ۴۷
- شکل الف: مرکز گرایى سوژه A ۶۵
- شکل ب: ولادت مجدد سوژه A ۶۹
- شکل ج: مرکز گرایى سوژه B ۷۰
- شکل د: ولادت مجدد سوژه B ۷۲
- اشکال هـ: سکون اندیشه سوژه C ۷۴
- اشکال و: حرکت سوژه ها ۷۶

فصل پنجم

- نمودار: دوآوایی در غزل بیدل ۲۰۴

* لازم به ذکر است که اینجانب، در ترسیم نمودارها و شکلها، از هیچ منبع و مأخذ و از هیچ یک از استادان یاری نگرفته‌ام و به صورت کاملاً مستقل و ابتکاری عمل نموده‌ام.

چکیده

در بررسی اشعار عصر صفوی از منظر جامعه‌شناسی ادبی، به دو صورت می‌توان عمل نمود؛ یکی آنکه به بررسی چهرهٔ اجتماع آن روز از محتوای تذکره‌ها و اشعار شاعران پرداخته شود و دیگر آنکه از دیدگاه نظریه‌های نقد ادبی، موضوع را دنبال کرد.

در حوزهٔ نقد ادبی، توجه به مسألهٔ «تناقض» بسیار مهم و اساسی است، مسأله‌ای که از دغدغه‌های اصلی جامعه‌شناسی ادبی است. به نظر اینجانب، تناقضهای موجود در اشعار صائب را می‌توان از طریق «ژانر چندآوایی» توضیح داد. اینکه آیا متن نوشته‌ای تک آوا است یا آوای دیگران را می‌توان از آن شنید؟ آیا متن تحمیل یک اعتقاد است یا اینکه ایدئولوژیها و عقاید متعدد و متفاوت در آن ارائه شده است. وجود تناقض در متن، مؤید وجود آوای متفاوت و در نتیجه حضور افراد مختلف است. از این نظر هر خواننده که عضوی از اجتماع امروزی است مطابق با طرح ذهنی خود، یکی از تناقضها یا آواها را برمی‌گزیند و خوانندهٔ بعدی تناقضی دیگر و اینگونه راه برای آغاز فضای «مکالمه» بین افقهای مختلف گشوده می‌شود.

استفاده از زبان‌شناسی و به ویژه مسألهٔ «تداعی» که خود در حوزهٔ نقد ادبی قرار می‌گیرد، پژوهنده را قادر ساخت، با بررسی چگونگی انتخاب واژگان در اشعار، میزان جذابیت آنها را مشخص کند و اینگونه به موفقیت اثر در ارتباط با خوانندگان پی برد.

فصل اول
مبادی تحقیق

۱- تعریف موضوع

«جامعه به تجمعی از مردم که در مکانی مشخص، با فرهنگ و آداب و رسوم خاص زندگی می‌کنند گفته می‌شود. و جامعه‌شناسی علم مطالعهٔ گروه‌ها و جوامع انسانی با تأکید خاص بر تحلیل جهان صنعتی است»^۱. از دید جامعه‌شناسی ادبی که شاخه‌ای از دانش جامعه‌شناسی محسوب می‌شود، جامعه یکی از بخش‌های «واقعیت اجتماعی» است. از آنجا که هر اثر هنری یک پدیدهٔ جمعی است و گروه‌های مختلف جامعه بر ذهنیت هنرمند مؤثر بوده‌اند، در جامعه‌شناسی ادبیات عصر صفوی به بررسی تأثیر جامعه بر ادبیات و تأثیر ادبیات بر جامعه پرداخته می‌شود. در این بررسی ابتدا شرایط تاریخی و طرز فکر و جهان بینی‌های جامعه عصر صفوی در نظر گرفته می‌شود. سپس نظری اجمالی به تفکرات و جهان بینی‌های شاعران دورهٔ قبلی خواهیم داشت و در نتیجهٔ بر پایهٔ یافته‌ها و تحولات در اشعار شاعران دورهٔ مورد نظر به جستجوی بازتاب‌های این تفکرات و جهان بینی‌ها در عصر صفوی پرداخته می‌شود. این مسأله از سه منظر قابل بررسی است یکی از نظر نمودهای اجتماعی در شعر این دوره دیگر تناقضات و ژانر چند آوایی که نمود آن در غزل صائب قابل ملاحظه است و دیگر جستجوی علل عدم استقبال خوانندگان ایرانی از شعر بیدل دهلوی که از دیدگاه واژه‌شناختی می‌توان به بررسی آن پرداخت.

۲- پیشینهٔ تحقیق

بررسی‌های دقیق و اساسی در زمینهٔ جامعه‌شناسی ادبی، در خارج از کشور توسط اندیشمندانی چون گلدمن، در کتاب «نقد تکوینی» و «اریش کوهلر» در کتاب «تزهایی دربارهٔ جامعه‌شناسی ادبی» مطرح شده است. به طور کلی در زمینهٔ جامعه‌شناسی ادبی، بیشتر تحقیقات در کشور ما، به بررسی اصول جامعه‌شناسی بر ادبیات بسنده کرده‌اند و بیشتر نمودهای اجتماعی

۱- آنتونی گیدنز، جامعه‌شناسی، ترجمهٔ منوچهر صبوری، تهران: نشر نی، ۱۳۷۳، ص ۷۸۶.

یا اشاره‌های اجتماعی در آثار ادبی نظیر: وضعیت معاش شاعران، اصل و منشاء آنها، حرفه‌ها و ... که هیچ ارتباط اساسی با این موضوع ندارند مورد بررسی قرار گرفته است. برای نمونه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- فرودینه‌های فراژنک شعری از دید جامعه‌شناسی قرن ۶، که خانم «مهوش واحد دوست»، به صورت مقاله سمینار ارائه کرده‌اند. همچنین آقای دکتر انزابی نژاد نیز مقاله‌ای تحت عنوان جامعه‌شناسی شعر نظامی ارائه کرده‌اند. مظاهر علی پور نیز پایان نامه‌ای را با عنوان جامعه‌شناسی ادبیات منثور قرن ۵ ارائه کرده‌اند، آقای علی اکبر فرزام پور نیز تحقیق چگونگی معاش شاعران پارسی گو و تأثیر آن در شیوه سخن آفرینی ایشان با توجه به وضع اجتماعی، اقتصادی طبقات جامعه تا حمله مغول نوشته‌اند.

از آقای دکتر شفیعی کدکنی نیز دو کتاب سودمند با نام‌های شاعری در هجوم منتقدان که در سال ۱۳۷۴ منتشر شده است و شاعر آینده‌ها که در سال ۱۳۷۱ به طبع رسیده است، موجود است.

۳- اهداف طرح

- ۱- بررسی شگردهای ارتباط شاعر با مخاطب امروز و تأثیرگذاری شعر عصر صفوی بر مخاطب
- ۲- بررسی نظام‌ها و عوامل اجتماعی مؤثر و متأثر بر شعر عصر صفوی
- ۳- بررسی نحوه برخورد مخاطب امروز و جامعه با شعر عصر صفوی

۴- اهمیت و ضرورت تحقیق

کوهلر معتقد است مطالعه و بررسی شعر*، از منظر جامعه‌شناسی ادبی «ادراک جهان‌نگری اشعار آن دوره را در وحدت جدایی ناپذیر محتوا و صورت به طور روشن‌تری ممکن می‌سازد. با بررسی نگرش شاعران عصر صفوی و شیوه ارتباط آنها با مخاطب، ساختارهای این شیوه‌های ارتباطی در آثار آنها مشخص می‌شود. همچنین تأثیر و تأثر شاعران از واقعیت‌های اجتماعی، اقتصادی و ... یا همان رابطه دیالکتیک به طور مشخصی ارائه می‌شود.

در واقع ضرورت این تحقیق به مطالعات نقد ادبی و جامعه‌شناسی و نیز بررسی تأثیرات متقابل جامعه و ادبیات بر یکدیگر مربوط می‌شود. حقیقت آن است که ادبیات بخش جدایی ناپذیر فرهنگ است و زمینه فرهنگ، اجتماع انسانی است. عوامل اجتماعی - اقتصادی نیز از رهگذر فرهنگ است که بر ادبیات تأثیر می‌گذارد. آنچه بررسی حیات ادبی یک دوران مانند دوره صفوی نامیده می‌شود بدون ارجاع به بررسی فرهنگی و اجتماعی آن دوره امکان پذیر نیست. اتحاد اجتماعی - فرهنگی چند گروه اجتماعی، باعث پیدایش اتحادهای آفرینش‌گر می‌شود و همین موضوع سرچشمه پیشرفت ادبیات است و در نتیجه کاملاً روشن است که ادبیات، به صورت جامعه‌شناسی ادبی می‌تواند دستاوردی اساسی برای هرمنوتیک مدرن باشد.

۵- کاربرد نتایج تحقیق

این تحقیق می‌تواند پیش‌زمینه‌ای، برای بررسی‌های مربوط به جامعه‌شناسی ادبی در حوزه آفرینش‌های ادبی عصر صفوی باشد و همچنین مورد استفاده پژوهندگان نقد ادبی، در دیگر عرصه‌ها قرار گیرد.

* در اینجا شعر عصر صفوی، مورد نظر است.

۶- سؤال‌های پژوهشی

۱- آیا شاعر عصر صفوی، شگردهای خاص و نگرش‌های ویژه‌ای برای ارتباط با جامعه و تأثیر بر مخاطب امروزی خود داشته است؟

۲- آیا نظام‌ها و عوامل اجتماعی خاصی، بر شعر عصر صفوی، تأثیرگذار بوده است؟

۳- نحوه برخورد تأویلی مخاطب و جامعه امروز با اشعار عصر صفوی، چگونه بوده است؟

۷- روش تحقیق

روش این تحقیق کتابخانه‌ای است. به این ترتیب که پس از مطالعه منابع، به فیش برداری مطالب پرداخته می‌شود و سپس وضع موجود و مطلوب اشعار عصر صفوی، بر اساس دیوان صائب و بیدل و فیش‌ها بررسی می‌گردد و سرانجام مطالب بر طبق بررسی‌های لازم و طرح آنها، نوشته می‌شود.

فصل دوم
نقد و اجتماع

قرن بیستم در عرصه علوم انسانی و به ویژه ادبیات، قرن ظهور انقلاب‌های عظیم فکری، زیر و رو کردن متن‌ها و گفته‌ها و مهمتر از همه قرن ارزشگذاری به «منطق مکالمه»^۱ بود. با آغاز مطالعات و پژوهش‌های جدید و گسترده ادبی، از سال ۱۹۵۰ به بعد، فضای اندیشه جولانگاه دو نگرش اساسی و جدید یعنی «بوطیقا»^۲ و «هرمنوتیک مدرن»^۳ قرار گرفت. در این میان «جامعه‌شناسی ادبی»^۴ که در حقیقت یکی از جریان‌های انشعابی و بزرگ نقد ادبی است، سالها به غلط و در اثر برخی تفکرات جزمی گرا و یکجانبه نگر، به قلمرو جامعه‌شناسی محدود ماند. در واقع ریشه‌های این گونه تفکرات غیر علمی به قرن ۱۹ میلادی باز می‌گردد. در اوایل این قرن، عده‌ای از جامعه‌شناسان اروپایی از جمله «مادام دواستال»^۵ و «هیپولیت تن»^۶ همراه با گرایش‌های جبرگرایانه دانشمندان علوم اثباتی، بر آن شدند تا «پیوندی کمابیش فشرده میان محتوای آگاهی جمعی کل جامعه یا برخی از گروه‌های خاص و محتوای آثار ادبی برقرار کنند»^۷. این روش که به روش سنتی در جامعه‌شناسی ادبیات معروف است با پژوهش‌های کسانی چون «روبر اسکاریپیت»^۸ در زمینه «جامعه‌شناسی چاپ و پخش و پذیرش» آثار ادبی و «بررسی برخی جنبه‌های جزئی متون ادبی در مقام نشانه‌های آگاهی جمعی» در کارهای محققانی چون «لئولوونتال»^۹ ادامه یافت و هنوز هم در برخی مراکز تحقیقاتی و دانشگاهی به کار گرفته می‌شود. از جمله مهمترین کاستی‌های این روش تمرکز تحقیق بر آن دسته از متون ادبی است که فراوانی نموده‌ها و اشاره‌های اجتماعی در آنها بر خلاقیت هنری و اصل زیبایی‌شناسانه اثر برتری دارد.

1. Dialogique

2. Poetique

3. Modern Hermeneutique

4. The literary sociology

5- M.D.Estall

6- H.Ten

۷. لوسین گلدمن و...، درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات (مجموعه مقالات)، ترجمه محمد پوینده، تهران: نشر چشمه، ۱۳۸۰، ص ۶۶

8- Robert Escar Pit

9- L.Leavental

به منظور رفع این کاستی، «جورج لوکاچ»^۱ متفکر بزرگ جامعه‌شناس با تأثیر از فلسفه زیبایی‌شناختی کانت و هگل، برای نخستین بار، بین «ساختارهای زیبایی‌شناختی» اثر ادبی و «ساختارهای اجتماعی» ارتباط برقرار کرد. اندیشه‌های او که سالها از نگاه پژوهشگران پنهان مانده بود، پس از جنگ جهانی دوم توسط «لوسین گلدمن»^۲ با ایده‌هایی جدید و روشمند تحت عنوان «ساختگرایی تکوینی»^۳ منتشر شد.

ساختگرایی تکوینی اصطلاحی است که از یک سو یادآور اندیشه‌های ساختگرایان در حوزه نقد ادبی است و از سوی دیگر مخالف برخی از آنهاست. اصولاً «ساختار» شامل مجموعه اجزاء به هم پیوسته‌ای است که با هم در تعامل‌اند و کلیت چیزی را تشکیل می‌دهند. این «چیز» می‌تواند بدن انسان، یک ساختمان، اثری ادبی یا جامعه باشد. بنابراین ساختار زیبایی‌شناسی همان «مناسبات درونی نشانه‌های متن ادبی (یا) کشف رمزگان اثر و فهم روابط درونی»^۴ آنهاست. اما ساختگرایی هیچ‌گاه به صورت تکوینی یعنی در جریان تاریخ به بررسی متن ادبی نمی‌پردازد و به تحلیل ساختار اثر اکتفا می‌کند. بدین ترتیب، ساختگرایی تکوینی، هر اثر ادبی یا فلسفی بزرگ را به صورت کلیت معناداری در نظر می‌گیرد که این کلیت یا ساختار معنادار قابل انطباق بر نظام مفهومی (فلسفی) یا جهانگری خاص یک گروه ویژه اجتماعی است.^۵ این انطباق به زمان نگارش اثر محدود نمی‌ماند و می‌توان آن را به صورت تکوینی یعنی در جریان تاریخ - گذشته و آینده اثر - ردیابی کرد. این روش مؤلف اثر را یک شخص واحد نمی‌داند، بلکه معتقد است «اثر بیان نوعی آگاهی جمعی است که هنرمند با شدتی بیش از اکثر افراد در تدوین آن شرکت می‌ورزد».^۶ برای مثال، گلدمن در تحلیل «اندیشه‌ها» اثر معروف «پاسکال»، پس از مطالعه و بررسی دقیق

1. Georges Lukacs

2. Lousian goldmane

3. Structuralisme genetique

۴. بابک احمدی، ساختار و تأویل متن، تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۰، ص ۷.

۵. برای مطالعه بیشتر، رک به: درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات، ص ۱۴۶، نیز: لوسین گلدمن، جامعه، فرهنگ، ادبیات، ترجمه محمد پوینده، تهران: نشر چشمه، ۱۳۸۰، ص ۱۳۷.

۶. درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات، ص ۶۴.

رمزگانهای آن، موفق به کشف سه عنصر اساسی ساختار اثر یعنی «خدا، انسان و جهان» و مقوله «همه یا هیچ» می‌شود. سپس دریافت که این ساختار را می‌توان بر تفکر تراژیک گروهی از مسیحیان به نام «ژانسنیست»ها منطبق کرد. به نظر او محقق می‌تواند ریشه‌های اجتماعی این یأس تراژیک را به صورت تکوینی در گروه‌های اجتماعی دیگر نیز بیابد.^۱ این روش گرچه اولین گام اساسی برای نزدیکی به تفکری انتقادی بر مبنای بعد زیبایی شناختی آثار ادبی است اما از همان آغاز با انتقادات فراوانی روبرو شد. «اریش کوهلر»^۲ محقق جامعه شناس که خود از شاگردان مکتب لوکاچی است معتقد است گلدمن با نادیده گرفتن مقوله «سنت ادبی» و «مؤلف» از سویی و انطباق ساختار معنا دار اثر بر «یک» گروه خاص اجتماعی از سوی دیگر خود دچار جزم گرایی شده است. او با اهمیت دادن به نقش مؤلف - به خصوص از لحاظ انتخاب «نوع ادبی» و تأکید بر سنت‌های ادبی «پیدایش دوره‌های طلایی در ادبیات را به چند گروه اجتماعی که از لحاظ سیاسی و اقتصادی همپایه اند پیوند می‌دهد»^۳ و اینگونه - چنانکه خود گفته است - جریان جامعه شناسی ادبی و متفکران پیشتاز آن یعنی لوکاچ، گلدمن و ... را از جریان جامعه شناسی در ادبیات یا همان جامعه شناسی عامیانه جدا می‌سازد.

با این همه یکی از بزرگترین کاستی‌های اینگونه روشها و اصولاً بررسی‌هایی که از منظر علمی چون جامعه شناسی، روانشناسی و ... در مورد ادبیات انجام می‌گیرد آنست که محقق در سودای یافتن کلیتی منسجم، عناصر متناقض متن را کنار می‌گذارد و به برجسته کردن عناصر همسان می‌پردازد و حتی هنگام بررسی تناقضات به یکدست کردن آنها و ارائه معنایی واحد و نهایی از متن تمایل دارد. این در حالی است که در بررسی همسانی‌ها نیز چند معنایی بودن اثر ادبی را نادیده می‌گیرد و به جستجوی معنایی واحد بر می‌آید. اندیشه این محققان آنچنانکه باید از

۱. برای مطالعه بیشتر رک به: لوسین گلدمن و... درآمدی بر جامعه شناسی ادبیات نیز: لوسین گلدمن، جامعه شناسی ادبیات، ترجمه محمد پوینده، تهران: نشر هوش و ابتکار، ۱۳۷۵، صص ۱۰۰-۵۰.

2. Erich Kohler

۳. لوسین گلدمن و ... درآمدی بر جامعه شناسی ادبیات، ص ۲۰۷.

بند برخی باید و نبایدهای خارجی تحمیلی بر اثر ادبی رها نشده است و مسأله اساسی آنها این است که اگر همسانی ساختارهای معنادار بر اثر توجه به تناقضات متن متزلزل شود چه ملاک قطعی و مطمئنی برای بررسی اثر باقی خواهد ماند. در حالی که ویژگی اساسی یک کار تحقیقی در عرصه علوم انسانی، پیگیری همین تناقضات است. او معتقد است ایدئولوژی «به محض آنکه در یک متن وارد می‌شود، همه تناقضات و شکاف‌های خود را نشان می‌دهد و همین مسأله، یکدستی متن را بر هم می‌زند. وظیفه منتقد ادبی آن است که به «ناخودآگاهی متن» توجه کند به آنچه گفته نشده و لاجرم واپس زده شده است. او اثر را یک «آفرینش» نمی‌داند بلکه «تولیدی» می‌داند که مطالب آن در جریان پردازش تغییر کرده است.^۱ برخی معتقدند در اینکه بتوان به نا خود آگاهی متن رجوع کرد و حرفهای نا گفته را یافت بایستی تردید کنیم. و مانند نظریه پردازان نقد ادبی بر این باور باشیم که در متن چیزی یافته یا «کشف» نمی‌شود بلکه «ساخته» می‌شود.

می‌دانیم که با وجود آراء مخالف سالهاست باور به اندیشه تک معنایی و یافتن قصد و نیت مؤلف محل تردید و تأمل جدی قرار گرفته و از سوی بسیاری از منتقدان نیز به طور کلی مردود اعلام شده است. درست به دلیل «بنیان نا آگاهانه آفرینش هنری و اقتدار زبان و مجازهای نظریه بیان»^۲. «اگر مؤلف، اثر و گوینده، گزاره را به سخنی خاص پیوند می‌زنند پس قاعده‌های این سخن درست همچون قاعده‌های زبان در مورد ادراک دستوری اهمیت می‌یابد و نمی‌شود بحث را به نیت مؤلف تقلیل داد بلکه باید آن را جلوتر برد و به حدی رساند که نقد ادبی امروز در آن حد کار می‌کند»^۳. «نیت مؤلف را اگر بدانید یا اختراع کنید باز معنا نشده است. متن بافت پایان ناپذیر معناهای نا تمام است»^۴ زیرا در غیر این صورت دیگر متنی ادبی نیست. البته، این مسأله به معنای هرج و مرج گرایي در بررسی آثار ادبی نیست. معناهای نا تمام بر اساس متن و با تأویل

۱. رامان سلدن، راهنمای نظریه ادبی معاصر، ترجمه عباس مخبر، تهران: نشر طرح نو، ۱۳۷۲، ص ۱۱۸-۱۱۷.

۲. بابک احمدی، حقیقت و زیبایی (درسهای فلسفه هنر)، تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۴، ص ۱۳۵.

۳. همان، ص ۱۳۴.

۴. همان، ص ۴۸۵.